

TEMPEFŐI

Napjaink Aranylegendája

A munka

mindig, mindenütt — még ott is — megleli jutalmát! A munka értékelése korok, társadalmi jelleg, világnézet és egyebek szerint igen különböző. De a „letartóztatottak” (hivatalosan becézik így a börtönben tartózkodókat) részére vágy, ábránd, és sokszor elérhetetlen életforma. Elérhetetlen azért, mert ezen a téren szigorú diszkrimináció érvényesül: a politikai alsóbbrendű lény szemben a „csöves” (értsd ugyancsak hivatalos slang szerint: köztörvényes) elítélttel szemben.

Közbevetőleg és illusztrációképpen egy igaz történet: Valami alkalmi munkára kellett hirtelenjében egy ember. A Felügyelő Úr bemegy, és taláalomra megszólít egy jobb kondícióban lévő alakot, előzőleg óvatosan lekáderezve:

— Maga miért van itt? — Háborús bűnös vagyok. — És maga? — Összeesküvésért. — Maga? — Katonatiszt voltam, — és így még néhány kísérlet. Végül: — És maga mit csinált, hogy idekerült? — Feldaraboltam a feleségemet. — No, végre egy rendes ember, gyűjön összes cuccával.

Es minthogy ilyen előnyökkel nem rendelkeztem, sokáig méla irigységgel néztem azokat a szobatársaimat, akik reggel a munkaterembe mentek, és onnan délután hírekkel, derűvel, s némi így-úgy szerzett ingóságokkal tértek vissza. Mesélték, hogy a csöves kollegák szeretnének kártyához jutni, festéket, kartonlapokat „organizálnak” hozzá. Minthogy számtalan esztendővel ezelőtt az egyik ábrándom az volt, hogy festő leszek, jelentkeztem. Ide vele — a bűnjelekkel! Bár magam sohasem kártyáztam, takaros paklikat gyártottam. Ennek hármashasznára volt: egyrészt a „kollegák” odaát kellemes időtöltési eszközökhöz juttattak, másrészt én művészi fantáziámat élhettem ki, és — last, but not least, utoljára, de nem utolsó sorban — a csövesek gáláns emberek. Jelszavuk: valamiért valamit — s minden kártyacsomagért dúsan juttattak kockacukrot, lekvárt, miegymást, hisz beszerzési lehetőségeik is jobbak voltak a mieinknél.

Ment is szépen a dolog — hogy ne mondjam: az üzlet —, míg egy napon a végzet lecsapott. Egy kíváncsi smasszer rosszkor kukucskált be a lyukon, vagy én alkottam alkalmatlan pillanatban, elég az hozzá: benyitott. Eldugni már nem volt idő. S lecsapott: Szóval maga festeget, mi? Aki nem volt még ilyen helyzetben nem értheti meg, hogy mi minden fut át ilyenkor a „tettes” gondolatvilágán! Mindenféle extra büntetés, fegyelmi, esetleg külön eljárás, ami még újabb ítéletbe is torkollhat, — a legkevesebb egy sötétzárka. Ebben a kedélyállapotban követtem, mikor kihívott a „trepnire”:

„Szóval maga afféle piktor?” — Annyimindenféle voltam már a különböző hatóságok szemében az utolsó évtizedben zsidóbérenctől fasisztáig, hogy nem védekeztem.

— „No, ide hallgasson. Én szakítani akarok egy úgynevezett hölgygel, de csak finoman. Érti, mi?” — Rajtam mély meghatottság hullámzott át, hogy íme a másik, a magasztosan fensőbb réteg méltónak talál a bizalmára!

— „Szóval maga csinál nekem valami képet, és ír hozzá egy olyasmit, hogy...”

— „Kérem, majd kigondolok valami szépet, esetleg egy idézetet...”

— „Jól van, látom, hogy érti, jöjjön!” — Kissé megnőtt a tarajom:

— „Persze, szívesen, boldogan, felügyelő úr, csak nekem nincsenek meg a megfelelő eszközeim, többféle festék, ecset, ceruza, radír, ilyesmi kellene.”

Némán követtem. A földszinten egy nagyobbfajta helyiséget berendeztek „dekorációs műhelynek”. Néhány boldog rabtárs, akiknek sikerült „szakmabeliségüket” igazolni, működhettek ott naphosszat, gyártva a „Fali Újság” ábráit, az április negyedik és november hetedik plakátokat, és hasonlókat.

— „No, mi kell magának?”

— „Hát... arany, meg cinóber, meg ultramarin és szép zöld, meg ecsetek...”

Az irigy szakmabeliek szabadkoztak:

— „Kérem felügyelő úr, nekünk Sztálin elvtárs névnapjára...”

Hogy mit üzent a felügyelő úr Sztálin elvtárs címére, azt inkább elhallgatom. De facto: a „Hölgy” két nap múlva megkapta a búcsúajándékot: festettem neki egy napnyugtát szelíd báránnyal, tópartot fűzfával és a vízen hattyúkkal, hogy passzoljon az idézet: Ó, lassan szállj, és hosszan énekelj haldokló hattyúm, szép emlékezet!

A felügyelő úr nyilván meg volt elégedve, bár a kapcsolat további alakulásába nem avatott bele, de innen kezdve úgy beszélt rólam, mint „az én emberem!” S amikor néhány hét múlva megalakult a fonó-szövő üzem, „nagyszerű” állást kaptam ott, ami aztán kitartott két és fél évig, a szabadulásomig, — persze egy és más még odáig is történt.

Mielőtt tovább dicsekednék magasba ívelő pályafutásommal, el kell magyaráznom, hogy mi is volt az a fonó-szövő? Hát valakinek és valahol a „szabad emberek világában” eszébe ötlött, hogy az a sok semmirekellő letartóztatott, akármilyen keveset eszik is, mégis pénzbe kerül, s miután a legtöbbször ingó és ingatlan vagyonát, amennyiben ilyesmije volt, elkobozták, mindez a „kincstárt” terheli. (S itt hadd szúrjam közbe egy régi, humort keltő meghökkenésemet. Már a katonaságnál nevettem — magamban persze — mikor a legkoszosabb egyenruha darabokat, kapcát, gatyát, miegymást vagdostak a fejünkhöz azzal, hogy ez kincstári holmi! A „kincstár” szó gyermekkori meseemlékeimet ébreszti: az Ezeregyéjszakát, gyönggyel, gyémánttal teli termeket, drágamívű kelyheket... hát a vízben főtt salátalevél és a foltozott csíkos rabruha nem egészen ilyen kincstárból látszott eredni.)

No mindegy, létesült a fonó-szövő üzem, melynek nyersanyagát a MÉH Vállalat szolgáltatta. A textil-üzemekben összegyűjtött fonal-tekercek végén maradt szálak, amiket először egy részleg lefejtett, egy másik összecsomózta és felgöngyöltette újabb spulnikra, és végül három-három emberből álló brigád hetven méteres pályára felszerelt gépen kötelet gyártott belőle.

Ennek mérhetetlen előnyei voltak, hogy a népgazdaságra mennyiben, azt nem tudtam felmérni, de nekünk, kiválasztottaknak nagyon. Először is mozoghattunk, s bár elvben tilos volt, beszélhettünk. Másodsor — és ez a fő — pénz keresetünk. Nem tudom, hogyan kalkulálták, de az akkori viszonyokhoz képest meglepő összegeket tudtam a kitelepített családnak eljuttatni, jóllehet egy hányadot az állam levont tartás fejében, s egy részt félretettek kiszabadulás esetére is. Jó is volt, mert a vonatjegyet megfizették velem, amikor — sokkal később — kikerültem. És ne felejtsem el, ami majdnem ilyen fontos volt: az ellátás toronymagasan állott a szokványosnál felett. Nem tudom, nem is nagyon képzelem el, hogy a szervező fejesek gyakran lapozgatták volna az Evangéliumot, de a szent ígét, amely szerint méltó a munkás az ő táplálására — beváltották.

Hát kezdődött azzal, hogy a szerencsés bejutottakat először egy „mester” vette munkába, azzal, hogy megkérdezte: aztán ki tud maguk közül csomót kötni? Persze, mindenki jelentkezett, de kiderült, hogy á, dehogy is, ez csak kofacsomó, volt a lesújtó válasz. És: így kell a „takácssomót kötni” — intéssel bemutatót tartott. S „amíg meg nem tanulják, nem nyúlhatnak az »anyaghoz«, mert az népgazdasági érték!” Kínos igyekezettel rángattuk a tépett, szedett-vedett fonalmaradékokat, míg így-úgy elérhettük azt, hogy a Mester rábólintott: „Na, erre már majdnem azt lehetne mondani, hogy megjárja!” Ennél magasabb, de stílusosan hasonló elismerést csak akkor kaptam, amikor egy puska fogást jól vittem véghez — néha.

Hát az első stádium az volt, hogy leültünk egy nagyobbfajta teremben, és bogoztunk. Őrizett pedig bennünket egy Kiácza őrmester nevű és rangú őr, aki maga sem tudta, hogyan került ebbe a foglalkozási ágba, szelíden várta a nyugdíjra jogosító évek elteltét, s ezenközben el-elszundikált. Csak amikor a beszélgetési tilalmat túl hangosan szegtük meg, akkor riadt fel, s hirtelenjében azt képzelve, hogy még mindig bűnöző asszonyszemélyeket őriz (egy év előtt még ezek voltak Nosztrán) felnyávogott: „Csend legyen! Ásszonyok! Ásszonyok!” (merthogy a Felvidékről szakadt hozzánk).

No de aztán eljött a nagy nap, amikor hármásával — persze nem mindenki, de itt is segített a szakító költemény emléke révén szerzett protekció — géphez kerültünk. A munka menete ez volt: reggel kicipelni egy zsákban — az átlagos súlya hetven kiló volt — a tekercseket, azok végét egy-egy horogra akasztani fent a pálya végén, s innen óvatosan húzva lefelé, a szálak végét az alsó állványra bogozni, amit egy nagy, két méter átmérőjű, kerékkel kellett hajtani. Nem kell megjedni: könnyen járt, majdnem a saját súlyától lendült neki. S ezt addig kellett úzni, amíg a szálak tömör egészbe nem kapcsolódtak össze. Akkor a hármak egyike végigfutott a pályán, lekapcsolta a végeket, felgöngyöltette, és újból előlről. Nem nagyképűségből mondom, de nem volt kellemetlen munka. Nekem, aki rendszerint a kereket forgatta, pláne nem, mert közben fantáziámat szabadon legeltettem. Sőt: közhasznosan, mint ezt a „munka” fejezet egy oldalhajtásaként elmesélem.

Történt ugyanis, hogy valamelyik szobában — ekkor már a volt kolostorépületben tanyáztunk — valaki megtudta, hogy valamikor — milyen régen! — írni szoktam ezt-azt. Hát hogy nem mondanék-e el valamit lefekvés előtt? A börtönrendtartás egyik akaratlan szívessége volt ugyanis, hogy miután az esti leszámolás megtörtént, az ajtókat lezárták, és a kulcsokat le kellett adni a központi őrszobában. Ez a helyi viszonyok szerint félkilométernyire fekvő épületrészlegben volt. Így az őr, aki az éjszakáját többé-kevésbé éberem töltötte, negyedóránként felkattantva a villanyt, maga sem tudott a cellába bejönni, hacsak előbb nem telefonált a központba, amitől azonban óvakodott, mert a dologról jegyzőkönyvet vettek volna fel, s mi lehet rettentőbb, mint írni! Így hát az elcsendesülés után oda álltam a szoba sarkába, ahová a kukucsukálón át sem lehetett belátni, és meséltem. Folytatásos regényeket eszeltem ki, két-két hétig tartott egy. Nagyon érdekes foglalkozás volt, és egyedülálló, mert Homérosz óta nem került szerző ilyen közvetlen közelbe a hallgatósággal, és vak lévén, még ő sem tudta az arcokról a hatást leolvasni, mint én. Hát így szálltak a mesék, amiket kértek, Napóleonnól, Rózsa Sándorról, és ami csak az eszembe jutott. Hát erre volt jó a kerékajtás: kitűnő alkalom helyzetek és dialógusok kigondolására.

A kellemes kötélfontást kevés epizód zavarta meg. Egy reggel az írások — két nagyon kedves fiú, az egyik néptanító, a másik karmester — megsúgták: vigyázzatok, ma bizottságot küldtek ki ellenőrizni, hogy nem kellene-e szigorí-

tani a normát? „Odafenn” sokallják, vagyis keveslik az eredményt. Nosza, megindult a suttogó propaganda: lassan, sok leállással, nehogy... Hát nem is lett semmi. Ernyi fonálszakadás nem történt még a kötélverés mesterségének világtörténetében! De volt a bizottságnak egy nő tagja is, az első nő, akit sokan tíz, nem kevesen öt éve nem láttak. Kocsányon lógott a szemük a fiúknak. Hogy mit álmodhattak az éjtel?

De aztán volt még egy munkamegszakításom is. Megdöbbenésemre megjelent az őr, nevemet kiáltva, és „na, jöjjön” szóval elvitt magával. Ez is olyan sajátos rab-pszichózis: az ember nem tudja, miért, hová viszik? Lehet, hogy egy új bakancsot adnak rá, lehet hogy rögtönítélő bíróság elé kerül, de vissza már nem! Volt rá eset, szaknyelven: „felplankoltak egy új balhét”. Persze hiába kérdeztem a legalázatosabb hangon:

— „Aztán hová megyünk, felügyelő úr?” — csak annyit tudtam meg, hogy:

— „Ne jártassa a száját, maj' meglássa!”

Hát meg is láttam. Levitt a kolostorépület egy tágas szobájába, ahol egy régi barátom, exkollégám, és perbeli büntársam kényelmesen elterpeszkedett az ágyán. Riadt érdeklődésemre elmondta, hogy őt, mérnök lévén (tényleg az volt) megbízták, hogy mérje fel az egész komplexum helyiségeit, valami majdani restauráció céljából. Nagy Lajos éppen hatszáz éve építtetett itt házakat. Úristen, én aki még egy léniát is remegve fogok meg, mérjem fel ezt a házat? „Ne izgulj, egyszerű, megmagyarázom. Azt mondtam, hogy én már nehezen mozgok, — egy évvel volt nálam idősebb —, és hogy van egy fiatal, tehetséges kollégám — te! —, aki nagyszerűen megoldja a feladatot. Addig itt lakhatsz, járhatsz szabadon az épületben, húzod, ameddig tetszik, valamivel jobb és több kosztot kapsz. Csak vágj komoly képeket, és sokat hümmögj, ha hallják.”

Másnap csakugyan jön a smasser: Na, mehetünk, mérnök elvtárs? — én! —, és kísér helyiségről helyiségre. Én szabályosan firkálok, nézek, húzok vonalakat, írok számokat, ő nem minden áhítat nélkül nézi. Nem is olyan rossz dolog ez. Este olvashattunk fénykorlátozás nélkül, traccsoltunk a „beteg” büntárssal, s micsoda nagyúri passzió: ha már meguntuk, kiszóltunk az őrnök: le lehet oltani a lámpát!

Bármilyen óvatos lassúsággal készítettem is elő a műszaki helyreállítást, egyszer csak végére jutottam a munkának, azaz jutottam volna, ha nem derül ki, hogy a „falon kívül” is vannak helyiségek. Hát ez pláne nagy eset volt: csíkos ruhámban, a hónom alatt nagy mappával, és fejes vonalzóval kint járkálhattam a kertekben, udvarokon, sőt utcákon. Az őr kevés szóval, de nem barátságatlanul bandukol mellettem, s aztán jönnek a gyerekek az iskolából, és látva „rangomat”, tisztelettudóan köszönnek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus, rabló bácsi!”

Ernek a dicsőségnek is vége lett egyszer, s vissza kerültem a fonóba, míg egy napon mentesültem a kötelező hajlekopasztás alól, annak jeleként, hogy hat hét múlva szabadulok. Ezt az időt aztán külön zárkában kellett letöltenem, olyanokkal együtt, akik hasonló vizeken eveztek.

De még egy munka-émlékem maradt erről az időről. Hogy ne töltsük egészen hiába az időt, olykor levitték a nagyudvarra, az egykori barátok kerengőjére, és ott krumplit hámoztunk. Ez már olyan purgatóriumszerű hely és beosztás volt. Lehetett beszélgetni — de mennyire! Ez az emlék ugyanis már 1953 júliusához fűződik. Mögöttünk, s egy felpince mélységben alattunk volt a konyha, s onnan egy kéz kinyújtotta azt az újságot, ami az akkori „kormányprogramot” tartalmazta. Így stikában értesültünk a nagy változásról, amiből nekem az volt a legfontosabb, hogy a kitelepítés megszűnik, vagy legalábbis enyhül.

Freud

A következő két töredék azoknak szól, akik hisznek Freud Zsigmond doktorban, vagy doktornak, aki szerint az ember, ha nagyon akar valamit, akkor azt hallja ki bármi lármából.

Az első lecke még a Markóban volt. Az egyik tárgyalás nagyon elhúzódott: jóval éjfél után kerültünk vissza a zárkákba, ahol hét óra után pisszenni sem volt szabad. Dehát nyolcvanegynéhány bűntárs beszállítása, láncok levétele, vasajtók csapódása nem megy végbe minden zaj nélkül. S ez elég volt arra, hogy szétszivárogon a hír: itt vannak az amerikaiak! Ekkor, 1948 nyarán sokan várták őket. És ennek emlegetésével nem is követtek el szentségtörést, mert hiszen még a kihallgató közegek is azzal kecsegtettek: ötvenegy százalékra vehető, hogy eljönnek az amerikaiak, de azt garantáljuk, hogy maguk ezt nem érik meg!

Hát ez alkalommal a naiv néphit tévedett, de olyan káros mellékhatással, hogy az optimisták egy része még az éj sötétjében felfalta, ami ennivalója volt, — holnap, a szabad életben, erre már úgysem lesz szüksége. A nagylelkű yankeek biztosan hoznak majd grapefruitot. Legalább.

A második eset néhány évvel később történt. Ekkor már a Gyűjtőben voltunk. Halottak napja előtt tudvalevőleg nagy a forgalom a szomszédos temető előtt, s a villamos végállomásán felszerelt hangszórókon naphosszat harsogott: „Igyekezünk a felszállással!” Az én lakóhelyem történetesen éppen szemben volt a térrel, s így részemről nem történt félreértés. Annál inkább a távolabbi cellák lakóinál, akik vérmesebb temperamentumúak lévén, másnap terjesztették a sutogó propagandát (szaknyelven: „rá tették a drótra”): „Most már egészen biztos, hogy jönnek az amerikaiak, hisz egész nap harsogta a hangszóró, hogy „Tiltakozunk a megszállás ellen!”

Fehlleistung — mondta volna az említett lélekbúvár próféta, ami néhány eufóriás napot szerzett a Kozma utca lakóinak. Mert szkepszist nem volt tanácsos velük szemben csillogtatni, — mély megvetés járt ki a kétkedőknek!

Annak idején Justitia istenasszonyt bekötött szemmel árbázták. Ha a fülét dugaszolták volna be, hogy ne is halljon, akkor egy rabbal kevesebb lett volna köztünk.

Történt ugyanis, hogy egy lakásba éjjel becsöngetett az Ávó. Bár az ott lakó jámbor órásmesternek semmi sem terhelte a lelkiismeretét, rettenetesen megijedt, s mert szerencsétlenségére volt egy revolvere, bebújt a mellékhelyiségbe, és magára lőtt.

Közben kiderült, hogy a bűnüldözők eltévesztették a címet: nem a második emeletre kellett volna menniök, hanem a harmadikra. Éles hallásukkal azonban fölfogták a lövés zaját, elfogták a félöntudatlan, vérző embert, s mert a tiltott fegyverviselés egyike volt azon kor legsúlyosabb vétkeinek, nemcsak letartóztatták, hanem el is ítélték. Az enyhítő körülményekre való tekintettel csak életfogytiglanra.

A sok sajnálatra méltó figura között a leggroteszkebben fájdalmas ő volt. Annál inkább, mert állandóan igyekezett valami előnyös cselekedettel, „jófiúsággal”, felhívni magára a figyelmet. Így amikor megindult a Békekölcsön-propaganda, — ezt onnan tudtuk, hogy a fegyőrök meglehetősen hangosan panaszkodtak egymás közt „lelkes önkéntességgel” vállalt felajánlásaik miatt — a szóbanforgó sikertelen öngyilkos kihallgatásra jelentkezett, és kérte, hogy ő is adakozhasson. „Fasiszták pénzére nincs szüksége a népi demokráciának” — volt a válasz.